

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ. Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὕφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσβνίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὕφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1938

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Pierre-Maxime Schuhl: Machinisme et Philosophie, Alcan 1938.

Ι. Εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ Ἀρχείου ὁ συγγραφεὺς τοῦ μικροῦ ἀλλ' ἀξιολόγου τούτου ἔργου εἶνε γνωστὸς ἐκ τοῦ προγενεστέρου αὐτοῦ συγγράμματος: Essai sur la formation de la pensée grecque (1934, Alcan) τοῦ ὁποῦ περιληπτικῆ ἀνάλυσις ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ τεῦχος 3ον τοῦ ἔτους Ζ' (σελ. 373 καὶ ἐπ.). Ὅπως ἔγραφεν ἐκεῖ (σελ. 379 καὶ 385), κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα, τὸν αἰῶνα τῆς μεγαλειτέρας λαμπρότητος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος, διεμορφώθησαν συνθῆκαι εὐνοϊκαὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τεχνικῶν ἐπιστημῶν, μηχανῶν κλπ. συνθῆκαι αἱ ὁποῖαι ἀνετράπησαν μετὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῶν μακεδόνων. Οὕτω οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀναφέρουν διαφόρους μηχανικὰς ἐφευρέσεις: ἓνα ὑδραυλικὸν ξυπνητήρι, τοὺς τελειοποιημένας καταπέλτας τῶν ὁποίων ἡ ἀφετηρία ἦτο τὸ τόξον, τὸν ὑδρόμυλον ὁ ὁποῖος ἴσως ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς σπουδαιότερας ἐφευρέσεις ποὺ διεδόθη εὐρύτατα εἰς ὅλην τὴν μεσόγειον· καὶ αὕτη ἀκόμη ἡ δύναμις τοῦ ἀτμοῦ δὲν ἦτο ἄγνωστος ὅπως φαίνεται ἀπὸ μίαν σφαῖραν ἡ ὁποία ἐστρέφετο περὶ τὸν ἄξονά της διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀτμοῦ μεταβιβαζομένου εἰς αὐτὴν μέσον σωλήνος. Ἀλλὰ... ἐπρόκειτο ἀπλῶς περὶ ἀξιοπεριέργου πράγματος, περὶ «θαύματος» ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι καὶ κανεὶς δὲν ἐσκέφθη νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς διὰ τοῦ ἀτμοῦ κινήσεως.

Διὰ ποῖον λόγον δὲν ἀνεπτύχθησαν περισσότερον αἱ μηχαναὶ; Μήπως προεβλέποντο τὰ ἄτοπα ποὺ θὰ ἐνεφάνιζον εἰς τὸ μέλλον ἡ τεραστίαι τελειοποιήσεις τῶν μηχανῶν, καὶ ἡ δημιουργία τοῦ προλεταριάτου; Ὁ συγγραφεὺς δὲν θέλει νὰ ἀρνηθῇ ὅτι δυνατὸν ὁ τελευταῖος λόγος νὰ ἐπέδρασε κάπως, νομίζει ὅμως ὅτι ὑπῆρχον ριζικώτερα καὶ βαθύτερα ἐμπόδια κοινὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ εἰς τοὺς Ῥωμαίους τὰ ὁποῖα ἠγνωμένα θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποτελοῦντα πίνακα κατηγοριῶν αἱ ὁποῖαι νὰ καθορίζουν ἓνα εἶδος «προ-μηχανικῆς» ἢ «ἀντι-μηχανικῆς» νοοτροπίας. Τὰ ἐμπόδια αὐτὰ τὰ βλέπομεν νὰ ἀνατρέπωνται εἰς τὴν σκέψιν ἐνὸς Bacon καὶ ἐνὸς Descartes καὶ νὰ ἀνοίγεται οὕτω διάπλατη ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν βιομηχανικὴν πρόοδον τὴν ὁποίαν ὅμως τόσον

θὰ διευκόλυναν αἱ νέαι δημιουργηθεῖσαι συνθήκαι. Ποῖα ἦσαν αὐτὰ τὰ ἐμπόδια;

Τὸ πρῶτον ἦτο ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας: διατι νὰ καταφύγη κανεὶς εἰς δαπανηρὰ μηχανήματα ὅταν ὑπῆρχον τόσον εὐθηναὶ ἐργατικαὶ χεῖρες; Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης ὀμιλεῖ περὶ δύο εἰδῶν μηχανῶν; τῶν ἀψύχων καὶ τῶν ἐμψύχων δηλ. τῶν δούλων.— Ἡ ὑπαρξὶς ὁμῶς τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας εἶχε καὶ μίαν ἄλλην συνέπειαν, ἐκτὸς τοῦ ὅτι καθίστα περιττὰς τὰς μηχανάς: συνεπήγετο μίαν ἰδιαιτέραν ἱεραρχίαν τῶν ἀξιῶν ἢ ὅποια ἐπέφερε τὴν περιφρόνησιν πρὸς κάθε διὰ τῶν χειρῶν ἐργασίαν, ἢ ὅποια συνεπῶς ἀντανακλᾷ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι ἐξασκῶν τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται ἀκόμη καὶ τῶρα εἰς τὰς Ἰνδίας.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα λοιπὸν βλέπομεν εἰς τὰ ἐλευθέρια ἐπαγγέλματα νὰ ἀντιτίθενται τὰ μηχανικὰ ἐπαγγέλματα τὰ ὅποια, ὡς δουλοπρεπῆ, ἀργοῦνται νὰ τὰ ἐξασκήσουν οἱ ἐλεύθεροι πολῖται. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο γράφει ὁ Πλάτων (Νόμοι VIII 846, Πολιτεία VI, 495 E, VII 522 B, IX 590 κλπ.), καθὼς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Οἱ μηχανικοὶ θεωροῦνται τεχνῖται (εἰς τὸν Πυθαγόραν ὀφείλεται ὅτι τὰ μαθηματικὰ ἐθεωροῦντο ἐλευθέριον μάθημα) παρὰ τὰς μεγάλας ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας οἱ μηχανικοὶ προσέφεραν εἰς τὴν τεχνικὴν τοῦ πολέμου. Καὶ ὡς συνέπειαν πάλιν τῆς ἀνωτέρω διακρίσεως εὐρίσκομεν μίαν νέαν διάκρισιν ἢ ὅποια συνετέλεσεν ἐπίσης πολὺ εἰς τὸ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἐξέλιξιν τῆς μηχανικῆς: ἡ διάκρισις μεταξὺ φύσεως καὶ τέχνης ἢ ὅποια μιμεῖται ἐκείνην. Ἡ φυσικὴ κίνησις ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν ἑαυτῇ καὶ διαρκεῖ μέχρις οὗ φθάσει εἰς τὸ τέλος τῆς, ἐνῶ ἡ τεχνητὴ κίνησις ἐξαντλεῖται γρήγορα: ὅλη δὲ ἡ τέχνη εἰς τὰ μηχανήματα συνίσταται εἰς τὸ νὰ μὲνη κρυμμένη ἢ αἰτία τῆς κινήσεως καὶ νὰ φαίνεται ἡ κίνησις ὡς ἐὰν νὰ ἦτο φυσικὴ δηλαδὴ αὐτόματος.

II. Αἱ ἀνωτέρω ἀπαριθμηθεῖσαι ἀντιθέσεις διήρκεσαν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας παρὰ τὰς βαθεῖας πολιτικὰς, κοινωνικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἐπαναστάσεις αἱ ὅποια ἄρδην μετέβηλον τὸν κόσμον: ἐν τῇ μεταξὺ ὁμῶς ἐσχηματίσθησαν ρεύματα ἀντίθετα. Αἱ ἐργαζομέναι τάξεις ἀφίνουσι κατὰ μέρος τὴν θεωρίαν, τὰ δὲ προϊόντα τῶν βιοτεχνῶν τοῦ Μεσαίωτος ἐπιβάλλουσι τὸν γενικὸν θαυμασμόν: σιγὰ σιγὰ ἐπαναδλέπει τὸ φῶς ἡ ἑλληνο-ῤωμαϊκὴ τεχνικὴ. Οἱ πόλεμοι, αἱ ἐπαναστάσεις, εἰς τὰ ὅποια προστίθενται καὶ οἱ λιμοὶ, ἐγένοντο ἀφορμὴ οἰκονομικῶν κρίσεων ὡς ἐκ τῆς ἐλαττώσεως τῶν ἐργατικῶν χειρῶν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἦτο αἰτία νὰ καταφεύγουν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς μηχανάς, χρησιμοποιοῦντες τὴν δύναμιν τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀτμοῦ, (ὑδραυλικά κλωστήρια), καὶ νὰ μελετοῦν τοὺς ἀρχαίους μηχανικοὺς καὶ ἐπιστήμονας ἰδιαιτέρως τὸν Ἀρχιμήδην. Νέαι ἀνακαλύψεις γίνονται κοινῶς γνωσταί. Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην ὁ Bacon διακηρύττει ὅτι: ἐνῶ τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας ἔμειναν εἰς τὸ ἴδιον σημεῖον ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων, ἡ τεχνικὴ ἐπρώδευσε καὶ ἠλλαξε τὴν ὄψιν τοῦ κόσμου· διὰ τοῦτο εἶπε

ἀνάγκη νὰ τὴν μελετῶμεν ἔστω καὶ ἐὰν φαίνεται «μηχανικὴ καὶ ἤκιστα ἐλευθερία» κλπ. Ὅμοίως καὶ ὁ Descartes ἔχει εἰς μεγάλην ὑπόληψιν τοὺς τεχνίτας τοὺς ὁποίους χρησιμοποιεῖ. Καὶ οὕτω ἡ λέξις «μηχανικός» χάνει ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν περιφρονητικὴν σημασίαν ποῦ εἶχε. Παραλλήλως ὁμως μεταβάλλονται ἐπίσης καὶ αἱ δύο ἄλλαι ἀντιθέσεις μεταξὺ θεωρίας καὶ πράξεως καὶ μεταξὺ φύσεως καὶ τέχνης. Ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν συνίσταται πλέον εἰς τὸ νὰ διαφύγῃ τὴν μοῖραν ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ τὴν ὑποδουλώσῃ εἰς ἑαυτόν. Ὁ δὲ Bacon λέγει ὅτι ὁ φιλόσοφος πρέπει νὰ συνενώσῃ στενῶς τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πρᾶξιν καὶ νὰ μᾶς διδάξῃ νὰ κυριαρχήσωμεν τῆς φύσεως διὰ τῆς τέχνης... Ἐπίσης λέγει ὅτι ἡ τέχνη εἶνε «ὁ ἀνθρώπος προστιθέμενος εἰς τὴν φύσιν». Ὅμοίως ὁ Descartes θεωρεῖ ὅτι ἡ καλλιτέρευσις τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς θὰ γίνῃ διὰ τῆς τελειοποιήσεως τῶν τεχνικῶν μέσων.

III. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ XVIII αἰῶνος βλέπομεν νὰ ἔχουν σχεδὸν ἐντελῶς ἀνατραπῇ αἱ ἀντιθέσεις τῶν ἀξιῶν αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τόσους αἰῶνας εἶχον παρεμποδίσει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μηχανικῶν μέσων· ἡ τέχνη ἐτοιμάζεται νὰ συναγωνισθῇ τὴν φύσιν, ἡ πρᾶξις ἀναβαίνει εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς καθαρᾶς θεωρίας. Ἡ μηχανικὴ θὰ εἶνε ἕνας κλάδος τοῦ δένδρου τῆς ἐπιστήμης. Αἱ ἐφευρέσεις ὁμως τῶν χρησίμων μηχανῶν δὲν θὰ γίνουσι ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους (ὅπως εἰς τὴν ἀρχαιότητα), ἀλλὰ ἀπὸ μεγαλοφυεῖς τεχνίτας οἱ ὅποιοι ἐγνώριζαν τί ἐχρειάζετο καὶ τί ἐζήτουν — Ἡ μεγάλη βιομηχανία ποῦ στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν χρῆσιν τῶν μηχανῶν ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη πρῶτον εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ἡ ἀνεπαρκὴς παραγωγὴ δύο πρῶτων ὑλῶν: τῆς κλωστής καὶ τοῦ σιδήρου, ὑπῆρξαν ἡ ἀφορμὴ τῆς τελειοποιήσεως τῶν μηχανικῶν μέσων. Κατεσκευάσθησαν μηχαναὶ καὶ κατόπιν μηχαναὶ πρὸς κατασκευὴν μηχανῶν καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς καὶ ὡς συνέπεια ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη βιομηχανικὴ ἐπανάστασις εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ἀπὸ ὅπου μετεδόθη καὶ εἰς τὰς λοιπὰς χώρας τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς τὴν Ἀμερικὴν. Ἡ χρῆσις τοῦ ἀτμοῦ ἐπιταχύνει ἀκόμη περισσότερο τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μεγάλης βιομηχανίας. Μεταξὺ τῶν παραγόντων οἱ ὅποιοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μεγάλης βιομηχανίας, ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρει καὶ τὴν κατάργησιν τῶν παλαιῶν αὐστηρῶν ἐωτερικῶν περιορισμῶν τῶν διαφόρων βιομηχανικῶν· τὴν κατάργησιν ταύτην ἀποδίδει ὁ συγγραφεὺς κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν φιλοσόφων ἐπὶ τῶν συγχρόνων ἰδεῶν.

IV. Εἶνε ἀναμφισβήτητον ὅτι πολλὰ εἶνε τὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα τῆς μεγάλης βιομηχανίας, προϊόντος τῆς συνεργασίας τέχνης καὶ ἐπιστήμης. Χάρη εἰς αὐτὴν ἐγένοντο πλεῖστα χρήσιμοι ἐφευρέσεις καὶ τελειοποιήσεις καὶ πολλοὶ συγγραφεῖς ἐπλεξαν τὰ ἐγκώμια τῆς νέας αὐτῆς ἐποχῆς (ἕνας γάλλος μάλιστα συνέγραψε καὶ βιβλίον «ἡ Φιλοσοφία τῶν Βιομηχανικῶν»). Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ ταύτης μειονεκτήματα δὲν ἔλειψαν νὰ γίνουσι αἰσθητὰ σὺν τῷ χρόνῳ· ὑποδεικνύονται ἡ ἀθλιότης καὶ ἡ ὑποδουλώσις τοῦ χωρικοῦ καὶ τοῦ ἐργάτου εἰς τὸν βιομήχανον οἱ ὅποιοι ὅλοι καθίστανται δούλοι τῆς μηχανῆς· ἰδιαιτέρως

δὲ ἐπανειλημμένως περιγράφεται ἡ ἀθλία κατάστασις τῶν ἐργατῶν εἰς τὰ ἐργοστάσια, πολλάκις μάλιστα παρομοιάζεται ἡ κατάστασις αὐτῶν πρὸς τὴν τῶν μύριων τῆς Ἀμερικῆς (ἰδίᾳ οἱ Rob. Owen, Fourier, Proudhon, Karl Marx οἱ ὅποιοι καταπολεμοῦν τὰς περὶ ἐλευθερίας εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ βιομηχανίαν θεωρίας τοῦ Ricardo, Sismondī, Ad. Smith κλπ.).

Ἐν συμπεράσματι εἶπε δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ αὐξήσις καὶ ἐξέλιξις τῶν μηχανικῶν μέσων εἶχε βεβαίως τὴν δυσάρεστον αὐτῆς πλευρὰν διὰ τοὺς ἐργάτας ἰδίως, ἡ ἐξοικονόμησις ὅμως κεφαλαίων ποῦ ἦτο ἄμεσος συνέπεια τῆς εὐρυτέρας χρήσεως αὐτῶν κατέστησε δυνατὴν τὴν ἐκτέλεσιν μεγάλων ἔργων ἀπὸ τὰ ὅποια ὀλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ, ὠφελεῖται μὲν ἄλλως. Τὴν κατάστασιν αὐτὴν τῆς οἰκονομικῆς ἰσορροπίας ἤλθεν αὐτόχρημα νὰ ἀνατρέψουν δύο γεγονότα: ὁ πόλεμος καὶ ὡς συνέπεια αὐτοῦ ἡ οἰκονομικὴ κρίσις.

Ἡ τελειοποίησις τῶν μηχανικῶν μέσων ἔδωσεν εἰς χεῖρας τῶν κρατῶν φεβερὰ τελειοποιημένα μέσα καταστροφῆς. Εἶπε ἀληθὲς ὅτι ὁ Leibniz ἀποδίδει εἰς τὴν ἐφεύρεσιν τῆς πυρίτιδος καὶ τῶν τηλεβόλων τὸ ὅτι ἡ Εὐρώπη ἐσώθη ἀπὸ τὴν εἰσβολὴν τῶν ὀθωμανῶν καὶ ἐξέφραζε τὴν ἐλπίδα ὅτι χάρις εἰς αὐτὰ θὰ ἀπελευθεροῦτο μίαν ἡμέραν καὶ ἡ Ἑλλάς, ἡ κοιτίς τῶν ἐπιστημῶν. Ἡδὴ ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης ἤλκυε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῶν μεγάλων κακῶν ποῦ δυνατόν νὰ προκύψουν ἀπὸ τὴν κατάρρευσιν τῆς ἰσχύος. Καὶ εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ μεγάλου πολέμου ἔκρουε τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου ὁ εἰς τῶν κορυφαίων συγχρόνων φιλοσόφων H. Bergson. Ὁ κίνδυνος ὁ προερχόμενος ἐκ τῆς τελειοποιήσεως τῶν μηχανικῶν μέσων τοῦ πολέμου εἶπε πολὺ μέγας ἐὰν ἡ τελειοποίησις αὐτὴ δὲν συνοδεύεται ἀπὸ μίαν ἀνάλογον πνευματικὴν προσπάθειαν.

Τέλος βεβαίαν ἀλήθειαν περιέχουν οἱ λόγοι ποῦ ἀπευθύνει ὁ Σωκράτης, εἰς τὸν «Γοργίαν» πρὸς τὸν Καλλικλῆ ὁ ὅποιος θεωρεῖ τὴν ἰσχύον, ἔστω καὶ ἄδικον ὡς τὸν ὑπέρτατον νόμον: «Θεωρεῖς ὅτι αἱ προσπάθειαι μας πρέπει νὰ τείνουν εἰς τὸ νὰ καταπατοῦμε τὰ δίκαια τῶν ἄλλων; Τὸ πράττεις διότι παραμελεῖς τὴν γεωμετρίαν», διότι ἡ γεωμετρικὴ ἰσότης, ἡ δίκαια ἀναλογία περὶ τῆς ὁποίας ὀμιλεῖ ὁ Πλάτων, ἀνάγκη νὰ ἐπιβληθῇ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ τελειοποίησις τῶν μηχανῶν θὰ ἐλαττώσῃ βαθμηδὸν τὰς ὥρας τῆς ἐργασίας καὶ θὰ ἐπιτρέψῃ οὕτω εἰς τοὺς ἐργαζομένους νὰ ἔχουν ἄρκετον ἐλεύθερον διαθέσιμον χρόνον νὰ ἀναπτύξουν καὶ πνευματικῶς τοὺς ἑαυτοὺς των· θὰ πραγματοποιηθῇ δὲ οὕτω τὸ ὄνειρον τοῦ φιλοσόφου κατὰ τὸ ὅποιον εἰς τὸ κράτος δὲν θὰ ὑπάρχουν παρὰ ἐλεύθεροι ἄνθρωποι ἐν τῇ πλήρει σημασίᾳ τῆς λέξεως.

M. T.